

MICHAEL TOMASELLO: *Origins of human communication*

The Mit Press, Cambridge, MA., 2008, Bradford Books,
Jean Nicod Lecture Series, 327 oldal

Mik az emberi kommunikáció fajspecifikus vonásai? Milyen evolúciós gyökerekre vezethetők vissza? Tomasello *Az emberi kommunikáció gyökereiben* az emberi nyelv gyökereit az együttműködéshez szükséges társas interakciók szelekciós nyomásában keresi. Érvelésében ötvözi saját főemlős- és gyerekutatásainak eredményeit, és a nyelv-evolúciós elméletek körében szokatlan részletességű és magyarázó mélységű elképzelést rajzol fel. Amellett érvel, hogy az együttműködést igénylő tevékenységek teremtették meg az önkényes nyelvi konvenciók evolúciós kialakulásának kontextusát. A kooperációs helyzetekben közös szándékokra, közös figyelmi fókuszra és összehangolt működésre volt szükség, amit kezdetben a gesztusalapú kommunikáció természetes formái teremtettek meg. Tomasellónál a nyelv elsődleges evolúciós előnye nem a gondolatok kifejezésének képessége vagy a reprezentációs erő növelése, a kommunikáció pedig nem csak hasznos melléktermék, hanem a központi szelekciós erő is. A nyelv a cselekvés egyik eszköze a társas világban, és az együttműködés infrastruktúrájának két alappillére teszi lehetővé a működését: 1. a kommunikáció fogadására alkalmas és 2. együttműködésre hajlandó fajtársak.

A könyv e központi komplex tézise több provokatív állítást is tartalmaz. Tomasello egy merész lépéssel összekapcsolja Grice

megfigyelését, miszerint az emberi kommunikáció alapvetően kooperatív, saját kutatásainak eredményeivel, amelyek azt mutatják, hogy az emberi társas interakciók is alapvetően együttműködő jellegűek, míg ugyanez nem mondható el a főemlősök interakcióiról. A szerző az első fejezetben a főemlős kommunikáció jellegzetességeit számba véve meggyőzi az olvasót arról, az emberi nyelv evolúciós gyökereit nem a főemlősök vokalizációiban, hanem a gesztusaikban kell keresnünk. A főemlős vokális kommunikáció rugalmas ugyan a megértés oldaláról nézve, de a produkció tekintetében semmi flexibilitást nem mutat (más fajok által felnevelt makákók például megértik a másik faj hangadásait, de nem tudják azokat produkálni), teljesen kontextusfüggő, és bonyolultsága sem egyedülálló az állatvilágban. A hangadásokat Tomasello a versenytársakat elriasztó és a partnereket vonzó, az evolúció által hosszú idő alatt kialakított akaratlan és rugalmatlan kommunikatív jelzések körébe sorolja (amilyen a páva farktolla is). A főemlős gesztushasználat ezzel szemben sokkal közelebb áll az emberi nyelvhez: a gesztusok rugalmasabbak, fejlettebbek más fajokénál, egyéni elsajátítási útvonalat követnek, kombinálhatók és változatosan használhatók. Kulcsfontosságú különbség a vokalizációkkal szemben, hogy a gesztusok használata során a főemlős figyelembe veszi a másik figyelmi állapotát, a

gesztust szándékos kommunikációs jelzésként használja, amelyet a fogadó felé irányít, azzal a céllal, hogy befolyásolja annak viselkedését.

A gesztusoknak is több fajtája van: **szándékkifejező-felszólító** (a csimpánz felemeli a másik felé a karját, és elkezd ütügetni, a játékra való felszólításként) és **figyelemfelkeltő gesztusok** (a csimpánz csapkodhatja a földet, megpiszkálja a másikat, vagy hozzádobhat valamit). Az ilyen viselkedések az állatvilágban egyedülállóak és talán csak a főemlősökre jellemzőek. A főemlősök a gesztusokat egymás után is fűzik, kombinálva a szándékkifejező és figyelemfelkeltő mozdulatokat. Ez azért különösen figyelemreméltó viselkedés, mert a vokalizációk tartományán belül csak két főemlősnél találtak bármiféle bizonyítékot is a kombinációs szerkezetre. Vagyis a főemlős-gesztuskommunikáció elég kifinomult, még valamiféle szerkezete is van (bár az nem emlékeztet az emberi nyelvére).

A történetet TOMASELLO így foglalja össze az 5. fejezet végén (241–242. oldal): „...a főemlősök figyelemfelhívó jelzései az emberi mutatóba alakultak át. E lépés után a főemlős szándékkifejező gesztusok aztán átalakulhattak emberi ikonikus gesztusokká, amelyeket olyan helyzetekben lehetett használni, ahol a résztvevők közös háttere vagy közös figyelmi kerete miatt nem a rámutatás volt a kommunikáció legideálisabb módja – feltéve, hogy az ikonikus gesztust kommunikatívnak tekinthetjük, a grice-i kommunikációs szándék értelmezése alapján. Aztán megjelentek a kommunikatív konvenciók: kívülálló is utánozták az ikonikus gesztusokat saját kommunikációs céljaikra, de az eredeti közös háttér egészének hiányában – ez idővel egyfajta »önkényesség felé sodródáshoz« vezetett, ami aztán konvenciók létrehozásává általánosult. A vokális tartományba váltásnak valószínűleg több oka volt; az egyik az lehetett, hogy a vokális tartomány alkalmasabb arra, hogy a dolgokat a közös térbe helyezzük ki. A váltásnak azonban a már természetesen jelentéssel bíró, cselekvésalapú gesztusokat kellett ideiglenes hídként használnia, hiszen az »önkényes« kommunikatív konvenciók nem je-

lenhetnek meg anélkül, hogy ne valamilyen már jelentéssel bíró kommunikatív tevékenységre támaszkodnának.”

Tomasello nem kis részben saját kutatócsoportjának munkáira építve amellett is érvel, hogy az emberi kooperatív kommunikáció először természetes gesztusok és utánzás formájában jelent meg. A konvencionális kommunikáció – először szintén gesztusok formájában, később vokálisan – csak akkor alakult ki, amikor az emberek már rendelkeztek a természetes gesztusokkal, és rendelkezésükre állt a közös intencionalitás infrastruktúrája a kulturális tanulás képességével (a közösen megértett kommunikatív konvenciók létrehozására és átadására) együtt. Tomasello szerint az emberi kommunikáció kialakulásában alapvető fontosságú a biológiai adaptációk, a kooperatív társas interakciók és az emberi kommunikáció pusztán nyelvi dimenziói, kulturális konvenciók és konstrukciók, amelyeket egy-egy kulturális csoport hoz létre és ad tovább.

Tomasello elméletében a gesztusok a nyelvi kommunikáció szerves részét alkotják, és a nyelv nem redukálódik absztrakt nyelvtani szerkezetek halmazára. Megmutatja, hogy a gesztusok a törzs- és egyedfejlődésben is a nyelv kialakulásának előzményei és előfeltételei. A 9 hónapos babák a gesztusokat már számos módon használják, beleértve a kérés, információ- és segítségnyújtás és megosztás három társas funkcióját is, felülmúlva ezzel a főemlősök társas képességeit. Tomasello a gesztusok struktúrátlanságától a nyelvtan komplexitásáig azzal az új elképzeléssel jut el, hogy a három szociális funkciót a nyelvtani komplexitás három szintjéhez kapcsolja.

A kooperatív kommunikáció alapja itt tehát a közös figyelemben és a közös háttérben megnyilvánuló közös intencionalitás. Ezek eredetileg az együttműködés és a kultúra létrehozásának nélkülözhetetlen építőkövei. Az intencionalitás alapvető motívumai a segítségnyújtás és a megosztás: az emberek azért kommunikálnak, hogy segítséget kérjenek, hogy segítő szándékkal információt nyújtsanak mások számára és megosszák attitűdjeiket, ami elősegíti a kötődést

a kulturális csoport tagjai között. Ezek a kooperatív motívumok eltérő funkcionális nyomást gyakoroltak a nyelvtani konstrukciók grammatikalizálódására. A segítségkéréshez a közvetlen te-és-én és itt-és-most helyzetekben minimális nyelvtan is elég volt, de a másik két funkció egyre bonyolultabb nyelvtani eszközöket igényelt. A segítségkéréshez elegendő volt az erősen helyzetfüggő „egyszerű szintaxis”. A következő lépés az információnyújtáshoz szükséges „komoly szintaxis”, ezzel különböző kontextusokban egyértelműen lehetett referálni, távollevő referensekre is, ez már nyelvtanilag azonosítja az események résztvevőinek szerepét, és megkülönbözteti a kérdő és informatív kommunikációs szándékot. Az evolúció utolsó állomása a hosszú és bonyolult elbeszélések szervezését lehetővé tevő „különleges szintaxis”: ennek segítségével elhelyezhetjük az eseményeket egymáshoz képest időben, és a szereplőket is követhetjük a különböző eseményeken keresztül.

Az ismertetést azzal kezdtük, hogy Tomasello nyelvelvölúciós elmélete a nyelvelvölúciós elméletek körében szokatlan részletességű és magyarázó mélységű, de természetesen ennek a történetnek az olvasása után is maradhat úr (főként a nyelvészeti érdeklődésű) olvasóban; mivel Tomasello a fent vázoltnál szorosabb megfeleléseket nem állít fel, még mindig nem érezhetjük megmagyarázottnak, hogy a mai nyelvek bonyolult és változatos nyelvtana hogyan alakult ki. Hiányérzetet kelthet az is, hogy Tomasello nem kapcsolja saját elméletét más (nyelv)evolúciós elméletekhez, még Dunbar vagy Donald elméletéhez sem, amelyek pedig fontos előzményeket képviselnek. Ez azonban a lényeget nem érinti; *Az emberi kommunikáció gyökereit* ezzel együtt is kiemelkedő könyvvé teszi a hipotézisek világos megfogalmazása, számos feltevés szisztematikus kísérleti alátámasztása, eredetisége, alaposága és olvashatósága.

Lukács Ágnes, BME